

تحلیل اثرات اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن در معیشت خانوارهای روستایی؛

مطالعه موردی: دهستان معجزات، شهرستان زنجان^۱

بهروز محمدی یگانه^۲

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

مهدی چراغی

دانش آموخته دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

لیلا اسلامی

دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۲/۰۷

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۱/۰۳

چکیده

مسکن به‌عنوان عمده‌ترین جزء بافت کالبدی روستا در گذر زمان بر اثر فعالیت‌ها و نیازهای انسانی با تحول همراه بوده است. در حال حاضر تحولات و دگرگونی‌های کالبدی در روستاها موجبات ایجاد ناسازگاری‌های اقتصادی-اجتماعی و تغییر معیشت این فضاها را فراهم آورده است. یکی از عوامل مؤثر در تغییرات مسکن روستایی، ارائه اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن می‌باشد. در تحقیق حاضر اثرات این اعتبارات بر معیشت خانوارهای روستایی بررسی می‌گردد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت توصیفی و استنباطی (آزمون t جفت شده و آزمون ویلکاکسون) است. با توجه به حجم جامعه آماری تحقیق (۸۱۱ خانوار دریافت‌کننده اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن)، حجم نمونه بر پایه فرمول کوکران ۲۳۱ خانوار تعیین شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، بین میزان معیشت در زمان قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن، تفاوت معناداری وجود دارد و همچنین همه ابعاد معیشت خانوارهای روستایی به جز بُعد کالبدی (با مقدار t: ۲.۲۷۶-) در زمان پس از دریافت اعتبارات کاهش یافته است.

واژگان کلیدی: توسعه روستایی، اعتبارات روستایی، مسکن روستایی، شهرستان زنجان

۱- مقاله حاضر حاصل تحقیقات بخشی از پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم لیلا اسلامی دانشجوی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه زنجان با عنوان "تحلیل اثرات اقتصادی اعتبارات مقاوم‌سازی و نوسازی مسکن در نواحی روستایی؛ مطالعه موردی: دهستان معجزات" می‌باشد.

۲- بهروز محمدی یگانه (نویسنده مسئول) behrozyeghaneh@yahoo.com

مقدمه

مسکن به عنوان یکی از شاخص‌های مهم توسعه دارای ابعاد مختلف اقتصادی، معیشتی، اجتماعی و فرهنگی (سرتیپی پور، ۱۳۸۶: ۲) در جوامع بشری به عنوان سومین نیاز بعد از خوراک و پوشاک مطرح می‌شود (۱۷۸: ۲۰۱۰، Manoj P K و سرتیپی پور، ۱۳۸۸ الف: ۱ و زنجانی، ۱۳۷۱: ۱۵۵ و تولون، ۱۳۷۴: ۵۶) و مسکن روستایی به‌عنوان نمادی از چگونگی تعامل و ارتباط انسان با محیط طبیعی پیرامون خویش، نشان‌دهنده نوع فعالیت‌ها در ابعاد اقتصادی و نگرش اجتماعی - فرهنگی روستائیان و چگونگی تحول و استفاده از تکنولوژی و نهایتاً سطح درآمد و معیشت ساکنان آن می‌باشد (حسینی ابری، ۱۳۸۲: ۲۸). به‌عبارت‌دیگر پدیده‌ای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی است که برای فراهم کردن شرایط مناسب زیست، زندگی و معیشت بر پا شده است (مهدیان و سرتیپی پور، ۱۳۹۱: ۴). شیوه‌های معیشتی و زیستی گوناگون مانند شیوه‌های دام‌پروری، کشاورزی و صنعتی هرکدام نظام مسکونی خاص خود را به وجود آورده‌اند. تفاوت مسکن روستا و شهر نیز ناشی از نظام‌های اقتصادی و اجتماعی خاص حاکم بر آن‌هاست (صفوی و صداقت، ۱۳۹۲: ص ۳). سکونت و کار در زندگی روستایی برخلاف زندگی شهری زمان‌های متداخلی دارند و به همین دلیل فضاهای سکونت و کار، نیز تداخل دارند (نیک خلق، ۱۳۸۲: ۸۶).

عرصه‌های روستایی برای ماندگاری و ادامه حیات و برآوردن احتیاجات ساکنان خود نیازمند ایجاد دگرگونی در کالبد و فضای اجتماعی - اقتصادی خود می‌باشد؛ که مسکن به‌عنوان مهم‌ترین احتیاجات او از این تغییر مصون نیست (شمس‌الدینی، ۱۳۸۷: ۴۶) و هرگونه تغییر، به طرق مختلف در مسکن تجلی می‌یابد (سعیدی و امینی، ۱۳۸۹: ۳۲).

مسکن کوچک‌ترین واحد از کلیت یا مجموعه بافت سکونتگاه روستایی، همچون جزئی از یک نظام (سیستم) است که اگر ساختار، فعالیت، کارکرد و روابط آن با کل نظام همساز نباشد، موجودیت آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد و درنهایت، می‌تواند به تغییر عملکردی نظام منجر شود (سعیدی، ۱۳۷۳: ۵۱۲). با تغییر در نوع مسکن روستایی و عدم سازگاری آن‌ها با شغل مالک ساختمان، روستایی دیگر قادر به انجام فعالیت دامداری و گاهی زراعت در این فضای نوساز نمی‌باشد و باید در مکانی دیگر و دور از محیط زندگی خود به اشتغال و تولید بپردازد (سرتیپی پور، ۱۳۸۸ ب: ۱۶).

درواقع ناهمسانی الگوهای ساخت و ساز با کارکردها و شیوه زیست سنتی در مسکن روستایی هم سبب تحمیل هزینه‌های اضافی و صرف زمان بیشتر برای رسیدگی به کار در روستاها و پایین آمدن راندمان تولید و حتی تغییر در اقتصاد معیشتی (شمس‌الدینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۲) و هم چنین موجب برهم خوردن آسایش بخش قابل توجهی از جمعیت روستائیان می‌شود (قاسم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۴-۵۳).

در طی چند دهه‌ی اخیر، اجرای برنامه‌ها و اقدامات متنوع توسط دستگاه‌ها و نهادهای مختلف از یکسو و روندهای نوجویی در عرصه‌های اجتماعی - اقتصادی از دیگر سو، زمینه‌ی دگرگونی‌هایی در محیط‌های روستایی به‌ویژه در ابعاد کالبدی شده است (سعیدی، ۱۳۹۱: ۳). ازجمله این برنامه‌ها، اعطای اعتبارات مقاوم‌سازی و نوسازی مسکن برای دستیابی به اصل سی و یکم قانون اساسی در نواحی روستایی کشور بوده است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۶: ۱۰۰) که موجب تحولات و دگرگونی‌هایی در خصلت‌های تولیدی و معیشتی مسکن شده است.

در بعد کالبدی و محیطی، استفاده از اعتبارات مسکن روستایی و رعایت محدودیت‌ها و الزامات آن موجب محدودیت‌هایی از جمله سطح زیربنای کم، حذف فضاهای معیشتی از این مسکن و عدم پیش‌بینی نیازهای جانبی مسکن روستایی مثل انبار علوفه و محل نگهداری دام‌ها می‌شود. با همه این مشکلات ذکر شده، استفاده از تسهیلات مسکن روستایی دارای ابعاد مثبت زیادی از جمله استحکام و مقاومت در برابر حوادث طبیعی، بهبود شاخص‌های بهداشتی و ایجاد درآمد و اشتغال برای روستاییان به‌خصوص اقشار بی‌زمین و کارگران روستایی است (قاسمی اردهانی و رستمعلی زاده، ۱۳۹۱: ۷۰-۶۹).

طی سال‌های اخیر در محدوده مورد مطالعه اعتبارات مسکن در جهت مقاوم‌سازی و نوسازی مسکن در اختیار روستائیان قرار گرفته است، این اعتبارات نتایج مختلفی بر روی مسکن روستاهای مورد مطالعه داشته است، در همین راستا در تحقیق حاضر به بررسی اثرات این اعتبارات در معیشت خانوارهای روستایی و در قالب سؤالات زیر پرداخته شده است:

۱. بین اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن و کاهش معیشت خانوارهای روستایی رابطه معناداری وجود دارد؟
 ۲. بیشترین اثرات اعتبارات مقاوم‌سازی در کدام یک از ابعاد معیشتی خانوارهای روستایی می‌باشد؟
- در این ارتباط برای شناخت عینی از مقوله اعتبارات مسکن تعدادی مطالعات خارجی و همچنین مطالعاتی که در ایران به انجام رسیده را در جدول ۱ مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۱: برخی از مطالعات موجود در زمینه اعتبارات مسکن روستایی

محقق	عنوان مقاله	نتایج و یافته‌ها
منوج، پ.ک. ^۱ (۲۰۱۰)	«چشم‌انداز و مشکلات اعتبارات خرد مسکن در هند: مدارک و شواهد از "بوانشیر"»	چند استراتژی مهم برای رشد سریع اعتبارات خرد مسکن در هند برای توسعه مسکن در کشور را نشان می‌دهد و در نتیجه توسعه اقتصادی ملی را پیشنهاد می‌دهد.
وتسری ول و کومار مانگلم ^۲ (۲۰۱۰)	«نقش موسسه‌های اعتبارات خرد در توسعه روستایی»	اعتبارات ارائه‌شده از سوی شرکت مالی توسعه مسکن در کشور هند موجب بهبود نیاز به مسکن خوب و بهتر و همچنین زندگی در محیط بهتر برای گروه‌های نا برخوردار در نواحی روستایی و شهری از طریق جلب همکاری بانک‌های محلی شده است.
مامیزا هاک و همکاران ^۳ (۲۰۰۹)	«کارایی مؤسسات وام‌های خرد: تجزیه و تحلیل پوششی داده‌ها»	بانک‌ها همچون واسطه‌های مالی هستند که با سیاست‌های هزینه-فایده به وام‌دهی می‌پردازند و در بین انواع موسسه‌های اعتبارات خرد، سازمان‌های مردم‌نهاد اعتبارات خرد عملکرد بهتری از دیگر موسسه‌ها و بانک‌ها داشتند (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳).
مارک اسکات ^۴ (۲۰۰۷)	«مسکن روستایی: سیاست‌های عمومی و برنامه‌ریزی»	سیاست‌های نادرست در زمینه مسکن روستایی ایرلند وجود دارد و در نهایت بر ارائه مسکن پایدار تأکید می‌کند.
چریل یانگ ^۵ (۲۰۰۷)	«اعتبارات خرد مسکن: طرحی برای فقرای روستایی»	مؤسسات اعتبارات خرد می‌توانند اعتبارات مسکن را با توجه به وضعیت اجتماعی-اقتصادی و تقاضای مشتریان توسعه دهند.
شمس‌الدینی و همکاران (۱۳۹۰)	«تأثیر نوسازی مسکن روستایی بر اقتصاد معیشتی روستائیان»	نوسازی منازل موجبات آسایش خاطر نسبی روستائیان به لحاظ ایمنی و زیبایی را فراهم آورده است، اما سبب تغییر نامحسوس در شرایط معیشتی و مالی روستائیان شده است.
محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۰)	«نقش اعتبارات بهسازی مسکن بر بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی»	اعتبارات دریافتی بیشترین تأثیر را در شاخص‌های بعد کالبدی و کمترین تأثیر را در بعد اقتصادی و شاخص‌های آن داشته است.
رحمانی و کاویانی (۱۳۸۸)	«اثربخشی اعتبارات خرد در بهسازی مسکن روستایی»	نتایج پژوهش در ارتباط با ناحیه مطالعاتی گویای اثربخشی اعتبارات و آگادار شده در خصوص بهسازی مسکن روستایی است.
مطیعی لنگرودی و بخشی (۱۳۸۹)	«نقش اعتبارات بهسازی مسکن در توانمندی و ماندگاری جمعیت روستایی»	تفاوت معناداری در سطح ۹۹٪ بین دو گروه وام‌گیرنده و غیر وام‌گیرنده از نظر توانمندی و رضایتمندی از بهبود مسکن مشاهده شده است.

¹ Manoj P K

² Vetrivel & et al

³ Haq, mamiza & et al

⁴ Scott, Mark

⁵ Cheryl Young

مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

با توجه به وجود فقر مسکن در نواحی روستایی کشورهای در حال توسعه، امروزه بهسازی و نوسازی این مساکن جهت دسترسی روستاییان به بهداشت و رفاه بهتر به یکی از مهم‌ترین سیاست‌های بهبود وضعیت روستاییان تبدیل شده است (۱۴: wet & et al، ۲۰۱۱). طی سال‌های اخیر دولت‌ها در کشورهای مختلف جهان به علت آسیب‌پذیر بودن مساکن نواحی روستایی از خطرات طبیعی و همچنین ناتوانی مالی خانوارهای روستایی جهت بهسازی مسکن، برنامه‌های مختلفی را انجام می‌دهند (۱۲: world bank، ۲۰۰۸) از مهم‌ترین برنامه‌های اجرا شده در زمینه بهسازی و نوسازی مساکن در کشورهای در حال توسعه می‌توان به رویکرد اعطای اعتبارات اشاره کرد. در طی دهه‌های اخیر موفقیت نهادهای مالی در کشورهای در حال توسعه در راستای ارائه اعتبارات خرد به فقرا باعث شده است تا از این موفقیت‌ها با عنوان انقلاب اعتبارات خرد یاد کنند (۱۲۰: Sengupta، ۲۰۰۸).

اعتبارات خرد مسکن به‌عنوان تدارک اعتبارات خرد به خانواده‌های کم‌درآمد برای طیف وسیعی از فعالیت‌های مسکن، از جمله تعمیر^۱، نوسازی^۲، بهبود ساختارهای موجود^۳، خرید زمین^۴، ساخت و ساز جدید^۵ و حتی بهبود امکانات زیرساختی^۶ از قبیل فاضلاب تعریف شده است (۱: Ferguson، ۲۰۰۳؛ Yang، ۲۰۰۷؛ Daphnis، ۲۰۰۴ به نقل از ۷: Kihato، ۲۰۱۳؛ CGAP، ۲۰۰۴) و به‌عبارتی دیگر زیرمجموعه‌ای از اعتبارات خرد است که برای تدارک خدمات مالی خانوارهای فقیری می‌باشد که به خدمات مالی ارائه شده از سوی مؤسسات مالی متداول دسترسی ندارند (Merrill & Mesarina، ۲۰۰۶). همچنین به‌عنوان تدارک اعتبار، تأمین معاش برای فقرا در مناطق روستایی، نیمه‌شهری و یا شهری در جهت ارتقا سطح درآمد و بهبود استاندارد زندگی تعریف شده است (۲۸: Srinivasa Rao & Priyadarshini، ۲۰۱۳).

از دیدگاه توسعه تخصیص اعتبارات از سوی دولت تلاشی برای ایجاد فرصت‌های مناسب برای توسعه روستایی است، به طوری که امروزه سرمایه‌گذاری‌ها می‌توانند تأثیرات مستقیم و غیرمستقیمی بر کاهش فقر از طریق اشتغال‌زایی و برنامه‌های رفاهی و بهبود زیرساخت‌های روستایی و به‌عنوان هسته مرکزی تأمین مالی گروه‌های کم‌درآمد برای اهداف گوناگون به‌ویژه تغییر در معیشت و فضای فعالیت اقتصادی-اجتماعی گردد (ترکمانی و جمالی مقدم، ۱۳۸۴: ۱۷۰-۱۶۹). همچنین اعطای اعتبارات خرد به جامعه‌ی روستایی، می‌تواند از طریق ایجاد فرصت برای سرمایه‌گذاری در دارایی‌های فیزیکی، مالی و انسانی، زمینه افزایش درآمد و دارایی‌های شرکت‌کنندگان را فراهم آورد و موجب بهبود معیشت خانوارها شود (علاءالدینی و جلالی موسوی، ۱۳۸۹: ۶۶).

با توجه به این تفاسیر، «معیشت^۷ به معنی «زندگی و زنده‌بودن^۸، توانایی‌ها^۹، دارایی‌ها و فعالیت‌هایی است که برای زندگی و زنده‌بودن مورد نیاز است» (۵: Chambers، ۲۰۰۵). معیشت طبق آنچه تعریف شد، «مشمول بر توانایی‌ها،

¹ repair

² renovation

³ improvements to existing structures

⁴ purchase of land

⁵ new construction

⁶ improvement in infrastructure facilities

⁷ Livelihood

⁸ Living

⁹ Capabilities

دارایی‌ها (شامل هر دو بعد مادی و منابع اجتماعی) و فعالیت‌هایی است که برای زندگی موردنیاز است.^۱ در واقع «معیشت تنها شامل فعالیت‌هایی که درآمدی را برای خانوار تولید می‌کند، نیست؛ بلکه نهادهای اجتماعی، روابط فراخانواری، سازوکارهای دسترسی به منابع در طول دوره‌ی زندگی را نیز در برمی‌گیرد» (۵: ۲۰۰۳، wedington). مفهوم معیشت شامل شیوه‌های مختلف زندگی فردی، خانوادگی و نیازهای جامعه (۴۵: ۲۰۰۷، Molden) با اهداف «کاهش فقر، حمایت اجتماعی، مقابله با طرد اجتماعی، ارتقاء حقوق بشر و حتی محافظت از منابع طبیعی که بنیان معیشت بسیاری از مردم در کشورهای جنوب» می‌باشد (۲۷: ۲۰۰۹، Hal & Mijli). راهبرد معیشتی در نتیجه‌ی پیشرفت‌هایی که در رابطه با شناخت قحطی و ناامنی غذایی به وجود آمده، معرفی شد. بعضی از نهادهایی که متدولوژی معیشت پایدار را در برنامه‌های توسعه خود پذیرفته‌اند شامل تعاونی کمک‌رسانی و امداد^۲، موسسه بین-المللی توسعه پایدار^۳، کمیته آکسفورد برای جبران قحطی^۴ و برنامه توسعه سازمان ملل^۵ می‌باشد. ظهور مفهوم معیشتی به معنی تغییر از دیدگاه‌های قیاسی و ساختاری-تاریخی به سوی رویکرد تجربی است. مردم عموماً در عملکردهای رایج اقتصادی، سیاسی و محیطی در وضعیت نامطمئن و سختی بوده و معیشتشان را به صورت فردی، بلکه در داخل بافت اجتماعی وسیع‌تری مثل خانوار و اجتماع روستایی و گروه‌های نژادی سازمان می‌دهند (۳۸: ۲۰۰۸، De Haas).

معیشت یعنی «تفکر در مورد دسترسی به دارایی‌ها و مدیریت برای نگهداری آن است» (۶: ۲۰۰۲، Dearden & et al) بر اساس الگوی سازمان توسعه بین‌الملل DFID^۶ دارایی‌های معیشتی از سرمایه‌های طبیعی (N^۷)، فیزیکی (P^۷) اجتماعی (S^۸)، انسانی (H^۹) و مالی (F^{۱۰}) تشکیل شده است. با این وجود تعاونی کمک‌رسانی و امداد دارایی‌های معیشتی را در سه گروه سرمایه‌ی انسانی^{۱۱} (قابلیت‌های معیشتی)، سرمایه‌ی اجتماعی^{۱۲} (دسترسی و حق ادعا) و سرمایه‌ی اقتصادی^{۱۳} (منابع و ذخیره‌ها) تقسیم می‌کند (DFID، ۱۹۹۹). ویژگی‌هایی همچون دانش محلی یا بومی را می‌توان به فهرست دارائی‌های سرمایه‌ای افزود. راهبردهای معیشتی، دامنه‌ای از فعالیت‌های روستایی (کشاورزی و غیر کشاورزی) و غیر روستایی را در برمی‌گیرد (۱۶: ۲۰۰۰، Eliis).

در مقایسه با تفکرات گذشته محیط زیستی و توسعه‌ای در مورد توسعه پایدار، معیشت پایدار^{۱۴} یک پارادایم مردم محور می‌باشد که بر روی توانایی‌های ذاتی و سیستم‌های دانشی نواحی شهری و روستایی تأکید می‌کند و تمرکزش روی عملکردها در سطح جامعه می‌باشد (۵: ۱۹۹۹، Chambers) و ملموس‌تر از مفهوم توسعه است، آسان‌تر

¹. Cooperative for Assistance and Relief Everywhere

². International Institute for Sustainable Development

³. Oxford Committee for Famine Relief

⁴. United Nations Development Program

⁵. Department for International Development

⁶ Natural

⁷ physical

⁸ social

⁹ Humanity

¹⁰ Financial

¹¹ Human capital

¹² Social Capital

¹³ Economic capital

¹⁴ Sustainable livelihoods

موردبحث قرار می‌گیرد، مشاهده می‌شود، توصیف و حتی کیفیت آن مشخص می‌شود (Serrat, ۲۰۰۸: ۲). معیشت پایدار ابزاری تحلیلی برای درک نیروهای پیچیده‌ای است که معیشت افراد و موقعیت‌های فقر را تعیین می‌کند (۵: Scoones, ۱۹۹۸) و با هدف کمک به مردم فقیر جهت دستیابی به پیشرفت‌های پایدار در مقابل شاخص فقر صورت می‌گیرد (Serrat, ۲۰۰۸: ۲). باید توجه داشت که هنگامی می‌توان از اوضاع معیشتی پایدار سخن گفت که فائق آمدن بر فشارها و لطمات ناگهانی و بازایی پس از ابتلا به این موارد امکان‌پذیر باشد. چنین معیشتی قادر است قابلیت‌ها و دارائی‌های خود را برای حال و آینده حفظ کرده یا ارتقاء بخشد (۵: Scoones, ۱۹۹۸). رابطه معیشت، فعالیت و مسکن روستایی، در موارد زیر جمع‌بندی و ارائه می‌گردد:

(۱) معیشت کشاورزی برحسب ضرورت و نیاز، فضاهای متعددی را در داخل واحد مسکونی پدید می‌آورد و ساخت بهتر واحدهای مسکونی در ترکیب کلی واحدها و دقیق‌تر شدن خطوط و احجام مؤثر است.

(۲) در معیشت دامداری، اساساً وسعت بخش‌های مسکونی خانه نسبت به فضای دامی بسیار جزئی است و بعضاً حیاط خانه‌ها به دو بخش حیاط دامی و انسانی تقسیم می‌شود. ورودی خانه‌ها معمولاً عریض و متناسب با عبور گله طراحی می‌گردد.

(۳) پلان خانه‌ها تحت تأثیر نوع معیشت است و غالباً فضاهای وابسته به تولید در مقایسه با فضاهای اسکان و استراحت خانواده، وسعت زیادی می‌یابد.

(۴) در خانه‌های که در ارتباط با معیشت باغداری شکل گرفته‌اند، بنای مسکونی توسط باغ محصور و حیاط در پیرامون آن قرار گرفته است.

(۵) در روستاهای با معیشت غیربومی، واحدهای مسکونی صورتی منفرد یافته، محصورتر و محدودتر گشته و ابعادی مشخص و تقریباً دائمی می‌یابد (احمدیان و محمدی، ۱۳۸۸: ۱۵۶).

روش تحقیق

با توجه به پرسش‌های تحقیق، روش تحقیق از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی و از نظر نوع کاربردی می‌باشد. در تحقیق حاضر به منظور ارزیابی نقش اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن در تغییر معیشت خانوارهای دریافت‌کننده روستایی با استفاده از گویه‌های عینی و ذهنی، سطوح معیشت خانوارهای دریافت‌کننده اعتبارات قبل و بعد از مقاوم‌سازی مسکن موردبررسی قرار گرفته است (جدول ۲).

جدول ۲: شاخص‌های به کار رفته در تحقیق

ابعاد	شاخص‌ها
اجتماعی	دسترسی خانواده به خدمات بهداشتی - مشارکت در امور عمرانی اجتماعی - مشارکت در مراسم‌های اجتماعی - دسترسی به اینترنت - گسترش تعاملات اجتماعی
اقتصادی	ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر - توانایی پس‌انداز کردن - اشتغال افراد خانواده - رضایت از میزان درآمد - منابع درآمدی متنوع - توان نوآوری شغلی - مهارت شغلی
کالبدی	امکانات تفریحی و رفاهی، امکانات خدماتی مسکن - وضعیت سیستم‌های روشنایی مسکن - مالکیت مسکن - کیفیت مسکن - رضایت از مسکن - برخورداری از آب سالم و بهداشتی
زیست محیطی	بهبود مدیریت زباله - پایین بودن آلودگی صوتی - پایین بودن آلودگی خاک - پایین بودن آلودگی آب - پایین بودن آسیب به اراضی زراعی - ارتقاء آگاهی مردم در مورد حفاظت از محیط‌زیست

در تحقیق حاضر، روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد، پرسشنامه اساساً از سؤالات بسته و با پاسخ‌هایی در طیف لیکرت پنج مقیاس تشکیل شده است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسش‌نامه از دو روش آمار توصیفی (میانگین و انحراف معیار) و استنباطی (آزمون T جفت شده و آزمون ویلکاکسون) استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر ۸۱۱ خانوار دریافت‌کننده اعتبارات در دوره زمانی ۹۲-۱۳۸۴ در دهستان معجزات (برابر با ۳۷.۸ درصد کل خانوارهای دهستان) می‌باشد. با استفاده از فرمول کوکران^۱ تعداد نمونه لازم جهت تکمیل پرسشنامه ۲۳۱ خانوار و در ۸ روستا به دست آمد. نمونه‌گیری در سطح روستاها جهت انتخاب خانوارها به صورت تصادفی ساده انجام شد. همچنین جهت سنجش پایایی ابزار تحقیق از آلفای کرونباخ استفاده شده است که مقادیر آن برای بعد اجتماعی ۰/۷۲۷، درصد، اقتصادی ۰/۷۳۱، درصد، کالبدی ۰/۷۶۴، درصد و زیست‌محیطی ۰/۷۲۹ درصد به دست آمده است.

محدوده و قلمرو مکانی اجرای پژوهش

دهستان معجزات با وسعت ۳۸۲ کیلومتر مربع در قسمت جنوب شهرستان زنجان، بین "۴۸°۱۶'۶" تا "۴۸°۳۵'۳۵" طول شرقی و "۳۶°۲۷'۲۰" تا "۳۶°۴۱'۳" عرض شمالی قرار دارد که از شمال به دهستان‌های بناب و شهر زنجان، از شرق به دهستان گوزلدره، از جنوب به ایجرود بالا و از غرب به بوغداکندی محدود می‌شود. این دهستان دارای ۲۴ پارچه آبادی است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۶۹) که از بین آنها ۸ روستا به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند.

بررسی روند تحولات جمعیتی نشان می‌دهد که جمعیت این دهستان از ۹۱۳۰ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۱۲۱۳۷ نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش پیدا کرده است. همچنین بررسی روند تغییرات نرخ رشد جمعیت دهستان در طی ۴۵ سال اخیر نشان می‌دهد که بیشترین نرخ رشد جمعیت مربوط به سال ۱۳۴۵-۱۳۵۵ و کمترین نرخ رشد هم مربوط به دوره آماری ۱۳۸۵-۱۳۹۰ می‌باشد (جدول ۳).

جدول ۳: روند تحولات جمعیت در دهستان معجزات

سال آماری	۱۳۴۵-۱۳۵۵	۱۳۵۵-۱۳۶۵	۱۳۶۵-۱۳۷۵	۱۳۷۵-۱۳۸۵	۱۳۸۵-۱۳۹۰
نرخ رشد	۲.۰۶	۰.۸۱	۰.۳۲	-۰.۰۹	-۰.۲۴

منبع: یافته‌های پژوهش مرکز آمار ایران، (۱۳۴۵-۱۳۹۰) و معاونت برنامه‌ریزی استانداری زنجان، ۱۳۸۹

$$N^1 = \text{حجم جامعه آماری (۸۱۱)}$$

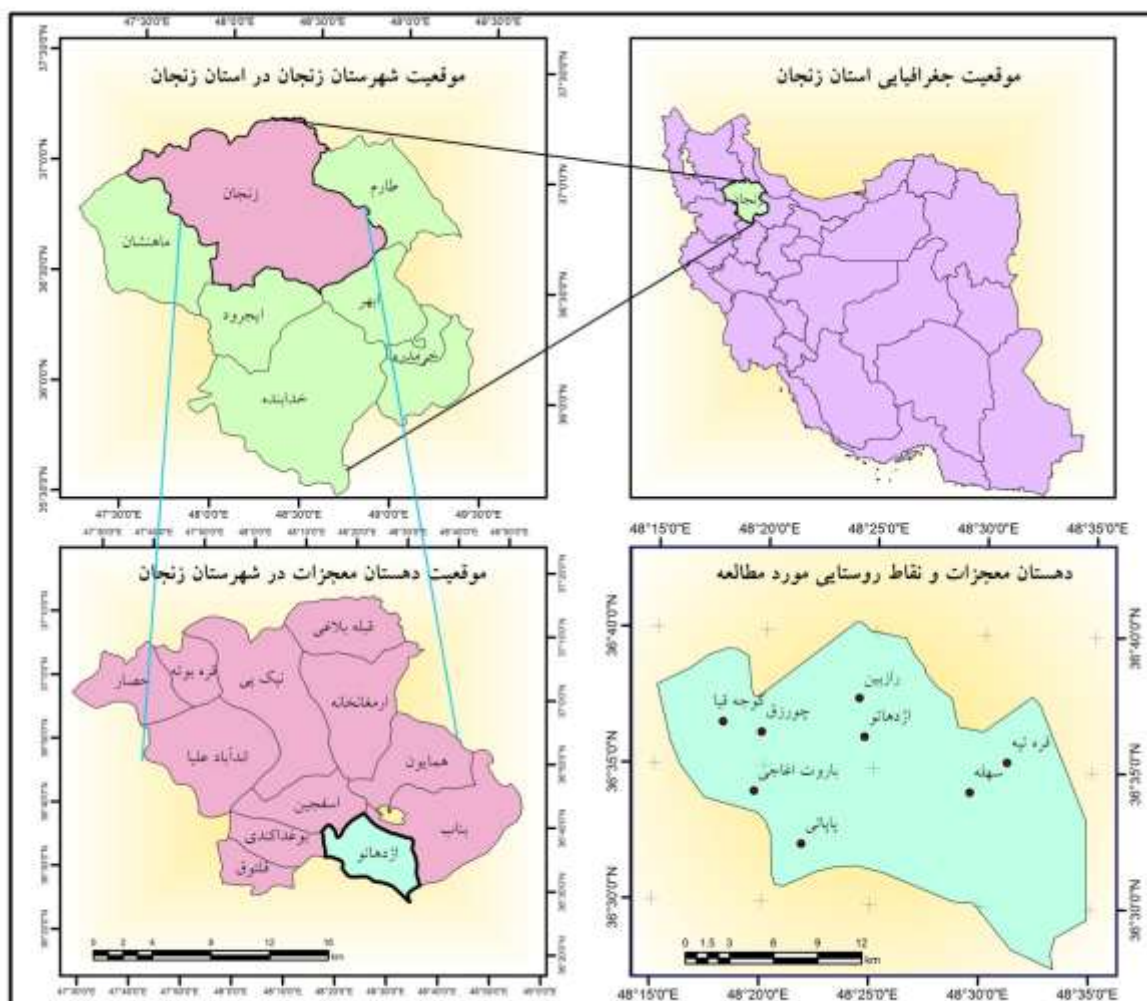
$$n = \text{حجم نمونه (۲۳۱)}$$

$$p = ۰.۷ \text{ درصد توزیع صفت در جامعه}$$

$$q = ۰.۳ \text{ درصد افرادی است که فاقد آن صفت در جامعه است.}$$

$$d = ۰.۰۵ \text{ تفاضل نسبت واقعی صفت در جامعه با میزان تخمین محقق برای وجود آن صفت در جامعه}$$

$$t = ۱.۹۶ \text{ اندازه متغیر در توزیع طبیعی}$$

شکل ۱: نقشه محدوده جغرافیایی مورد مطالعه

بررسی روند تحولات جمعیتی نشان می‌دهد که جمعیت این دهستان از ۹۱۳۰ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۱۲۱۳۷ نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش پیدا کرده است. همچنین بررسی روند تغییرات نرخ رشد جمعیت دهستان در طی ۴۵ سال اخیر نشان می‌دهد که بیشترین نرخ رشد جمعیت مربوط به سال ۱۳۴۵-۱۳۵۵ و کمترین نرخ رشد هم مربوط به دوره آماری ۱۳۸۵-۱۳۹۰ می‌باشد (جدول ۳).

جدول ۳: روند تحولات جمعیت در دهستان معجزات

سال آماری	۱۳۴۵-۱۳۵۵	۱۳۵۵-۱۳۶۵	۱۳۶۵-۱۳۷۵	۱۳۷۵-۱۳۸۵	۱۳۸۵-۱۳۹۰	۱۳۴۵-۱۳۹۰
نرخ رشد	۲۰۶	۰/۸۱	۰/۳۲	-۰/۰۹	-۰/۲۴	۰/۶۵

منبع: یافته‌های پژوهش مرکز آمار ایران، (۱۳۴۵-۱۳۹۰) و معاونت برنامه‌ریزی استانداری زنجان، ۱۳۸۹

بحث اصلی

یافته‌های توصیفی تحقیق نشان می‌دهد، از بین ۲۳۱ نمونه ۹۶.۱ درصد پاسخگویان مرد و ۳.۹ درصد پاسخگویان زن و ۱۱.۷ درصد فاقد سواد، ۴۷.۲ درصد دارای سواد ابتدایی، ۲۸.۱ درصد دارای سواد دوره راهنمایی و دبیرستان، ۸.۳ درصد دیپلم و ۴.۸ درصد هم بالاتر از دیپلم تحصیلات داشته‌اند. از نظر اشتغال ۳.۵ درصد در بخش دولتی، ۳۷.۷ درصد در بخش کشاورزی، ۱.۳ درصد در بخش دامداری، ۹.۵ درصد در بخش صنعت و ۴۴.۶ درصد هم در بخش

خدمات مشغول کار و ۳.۵ درصد فاقد شغل بوده‌اند. بیشترین فراوانی گروه سنی پاسخ‌دهندگان برابر ۳۰-۳۹ سال و بیشترین فراوانی تعداد نفرات اعضای خانوارهای موردبررسی برابر ۴-۲ نفر با ۴۵ درصد بوده است. میانگین مدت سکونت در روستا برابر با ۳۴.۳۶ سال می‌باشد.

یافته‌های توصیفی مربوط به ارزیابی وضعیت معیشت خانوارها در دوره‌های قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن نشان می‌دهد، میانگین معیشت خانوارهای روستایی قبل از ارائه اعتبارات برابر با ۳.۳۲ بوده که بعد از دریافت اعتبارات به ۲.۸۱ کاهش یافته است (جدول شماره ۴).

جدول ۴: میانگین و انحراف معیشت خانوارهای روستایی قبل و بعد از دریافت اعتبارات

ابعاد	میانگین	انحراف معیار
معیشت خانوارها قبل از دریافت اعتبارات	۳.۳۲	۱.۸۱
معیشت خانوارها بعد از دریافت اعتبارات	۲.۸۱	۰.۳۴

منبع: یافته‌های تحقیق

جهت بررسی تفاوت شاخص‌های ابعاد معیشت خانوارهای روستایی قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن از آزمون ویلکاکسون استفاده شده است. نتایج آزمون ویلکاکسون نشان می‌دهد، بعد از ارائه اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن، وضعیت شاخص‌های دسترسی به اینترنت، رضایت از مسکن و کیفیت مسکن بهبود یافته و در سایر شاخص‌ها (غیر از شاخص‌های دسترسی خانواده به خدمات بهداشتی، مالکیت مسکن و بهبود مدیریت زباله که فاقد رابطه معنادار می‌باشند) بعد از ارائه اعتبارات، وضعیت معیشت در شاخص‌های مورد نظر کاهش یافته است (جدول شماره ۵).

جدول ۵: میانگین و معناداری ابعاد معیشت خانوارهای روستایی بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن (آزمون ویلکاکسون)

ابعاد	مؤلفه	تعداد نمونه	میانگین قبل از مقاوم‌سازی	میانگین بعد از مقاوم‌سازی	آماره Z	سطح معناداری	وضعیت	
اجتماعی	دسترسی خانواده به خدمات بهداشتی	۲۳۱	۱۵۲.۹۵	۷۸.۳۵	-۱.۰۷۷	۰.۲۸۱	فاقد رابطه معنادار	
	مشارکت در امور عمرانی	۲۳۱	۱۳۰.۲۴	۵۰.۶۱	-۴.۰۲۲	۰.۰۰۰	کاهش	
	مشارکت در مراسم‌ها	۲۳۱	۱۳۵.۲۷	۶۶.۲۴	-۲.۹۸۷	۰.۰۰۳	کاهش	
	دسترسی به اینترنت	۲۳۱	۲	۳۶.۴۹	-۷.۷۲۵	۰.۰۰۰	افزایش	
	سطح استفاده از رسانه‌ها	۲۳۱	۱۱۹.۰۱	۵۵.۴۶	-۳.۱۳۸	۰.۰۰۲	کاهش	
	کالبدی	برخورداری از آب سالم و بهداشتی	۲۳۱	۱۴۰.۴۹	۶۳.۹۷	-۲.۲۴۲	۰.۰۲۵	کاهش
		رضایت از مسکن	۲۳۱	۹۳.۲۰	۱۲۶.۱۲	-۶.۷۷۶	۰.۰۰۰	افزایش
		کیفیت مسکن	۲۳۱	۸۶.۷۶	۱۲۷.۰۴	-۷.۰۱۱	۰.۰۰۰	افزایش
		مالکیت مسکن	۲۳۱	۸۷.۰۶	۸۱.۷۳	-۱.۳۵۳	۰.۱۷۶	فاقد رابطه معنادار
	اقتصادی	وضعیت سیستم‌های روشنایی مسکن	۲۳۱	۱۱۱.۹۰	۱۱۳.۵۱	-۴.۹۶۲	۰.۰۰۰	افزایش
امکانات تفریحی و رفاهی، امکانات خدماتی مسکن		۲۳۱	۱۱۱.۷۱	۴۶.۱۳	-۴.۴۱۷	۰.۰۰۰	کاهش	
مهارت شغلی		۲۳۱	۱۰۵.۱۰	۴۱.۸۸	-۵.۶۵۳	۰.۰۰۰	کاهش	
توان نوآوری شغلی		۲۳۱	۷۸.۹۸	۲۲.۰۳	-۶.۶۷۱	۰.۰۰۰	کاهش	
منابع درآمدی متنوع		۲۳۱	۸۹.۹۱	۳۲.۰۹	-۷.۲۲۰	۰.۰۰۰	کاهش	
رضایت از میزان درآمد		۲۳۱	۷۰.۵۰	۱۷.۵۰	-۷.۱۱۸	۰.۰۰۰	کاهش	
اشتغال افراد خانواده		۲۳۱	۱۰۴.۷۱	۵۲.۵۰	-۷.۲۹۱	۰.۰۰۰	کاهش	

توانایی پس‌انداز کردن	۲۳۱	۸۴۸۲	۳۲۵۰	-۶۳۳۹	۰۰۰۰	کاهش
ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر	۲۳۱	۱۱۴۹۲	۴۳	-۴۹۳۳	۰۰۰۰	کاهش
زیست محیطی	۲۳۱	۱۵۷۳۷	۶۱۸۷	-۲۳۸۱	۰۰۱۷	کاهش
ارتقاء آگاهی مردم در مورد حفاظت از محیط‌زیست	۲۳۱	۸۵۵۲	۵۷۳۰	-۴۰۳۸	۰۰۰۰	کاهش
پایین بودن آسیب به اراضی زراعی	۲۳۱	۸۷۴۷	۶۱۸۲	-۲۶۵۰	۰۰۰۸	کاهش
پایین بودن آلودگی آب	۲۳۱	۷۸۰۲	۶۹۸۴	-۳۴۱۲	۰۰۰۱	کاهش
پایین بودن آلودگی خاک	۲۳۱	۴۴	۴۵۰	-۷۹۰۴	۰۰۰۰	کاهش
پایین بودن آلودگی صوتی	۲۳۱	۱۴۸۷۲	۸۷۹۲	-۱۱۶۳	۰۲۴۵	فاقد رابطه معنادار

منبع: یافته‌های تحقیق

جهت بررسی اثرات اعتبارات مقاومت‌سازی در ابعاد معیشتی خانوارهای روستایی، آزمون t همبسته مورد استفاده قرار گرفت. هر دو متغیر به صورت جفت و وابسته و در سطح فاصله‌ای بوده و توزیع داده‌ها به صورت نرمال می‌باشد. با توجه به جدول ۶ و با استناد به آماره‌های t و با اطمینان ۹۹ درصد، می‌توان گفت که بین میانگین ابعاد معیشت خانوارهای روستایی در زمان قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاومت‌سازی مسکن، تفاوت معناداری وجود دارد و همه ابعاد معیشت خانوارهای روستایی دریافت‌کننده اعتبارات مقاومت‌سازی مسکن به جز بُعد کالبدی در زمان پس از دریافت اعتبارات کاهش یافته است؛ بنابراین نتایج پژوهش حاکی از تأثیر اعتبارات مقاومت‌سازی مسکن بر بهبود فضای کالبدی روستاها توأم با حفظ مقاومت بنا در روستاهای مورد مطالعه است. درحالی‌که در بعد اقتصادی کمترین تأثیر را در زمینه اقتصاد معیشتی به دلیل عدم سازگاری برخی از مسکن ساخته‌شده با نوع فعالیت تولیدی در روستاها داشته است. این امر بدین دلیل است که در طرح مقاومت‌سازی، تأمین مسکن روستایی عمدتاً ماهیت کمی داشته و در حالت ایدئال برخوردار شدن از مسکن مستحکم در برابر سوانح طبیعی مورد توجه بوده است و به اصول و معیارهای طرح مسکن روستایی و کیفیت آن توجه چندانی نشده است. به بیانی دیگر در مسکن جدید صرفاً به استحکام و دوام سازه‌ای توجه شده و معماری روستایی، فرهنگ روستا و شیوه معیشت روستاییان در آن نادیده گرفته شده است.

جدول ۶: تحلیل سطح ابعاد معیشت خانوارهای روستایی قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاومت‌سازی مسکن

تعداد	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره t	سطح معناداری	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	حد پائین	حد بالا
۲۳۱	۱۸۹۴	۲۳۰	۵۱۲۵	۰۰۰۰	۰۳۹۳	۰۰۰۰	۰۸۸۴
۲۳۱	۱۹۶۰	۲۳۰	-۲۲۷۶	۰۰۰۲	-۰۵۴۷	-۰۰۳۹	-
۲۳۱	۲۱۰۶	۲۳۰	۸۱۱۲	۰۰۰۰	۰۸۵۱	۰۰۰۰	۱۳۹
۲۳۱	۱۷۷۲	۲۳۰	۳۹۷۸	۰۰۰۰	۰۲۳۴	۰۰۰۰	۰۶۹۳

منبع: یافته‌های تحقیق

در ادامه تحقیق، جهت بررسی نقش اعتبارات مقاومت‌سازی مسکن در تغییر معیشت خانوارهای روستایی، آزمون t همبسته مورد استفاده قرار گرفت. هر دو متغیر به صورت جفت و وابسته و در سطح فاصله‌ای بوده و توزیع داده‌ها به صورت نرمال می‌باشد. با توجه به جدول ۷ و با استناد به آماره t با مقدار ۴۰۱۹ و با اطمینان ۹۹ درصد، می‌توان

گفت که بین میانگین میزان معیشت در زمان قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن، تفاوت معناداری وجود دارد و میزان معیشت خانوارهای دریافت‌کننده در زمان پس از دریافت وام کاهش یافته است.

جدول ۷: تحلیل سطح معیشت خانوارهای روستایی قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن

تعداد	تفاوت میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره t	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
					حد پائین	حد بالا
۲۳۱	۳.۳۲	۱.۸۱	۲۳۰	۴.۰۱۹	۰.۰۰۰	۰.۲۶
۲۳۱	۲.۸۱	۰.۳۴	۲۳۰			۰.۷۵

منبع: یافته‌های تحقیق

جمع بندی و نتیجه‌گیری

در تأمین مسکن روستایی عمدتاً ماهیت کمی و در حالت ایدئال برخوردار شدن از مسکن مستحکم در برابر سوانح طبیعی مورد توجه بوده و به اصول و معیارهای طرح مسکن روستایی و کیفیت آن توجه چندانی نشده است. طرح ویژه مقاوم‌سازی و نوسازی مسکن روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و مسکن جدید متأسفانه از این مشکل اساسی به دور نمانده و کاستی‌های قابل ملاحظه‌ای در همین زمینه‌ها در آن مشاهده می‌شود. در مسکن جدید همانند گذشته صرفاً به استحکام و دوام سازه‌ای توجه شده و معماری روستایی، فرهنگ روستا و شیوه معیشت روستاییان در آن نادیده گرفته شده است. این امر به نوبه خود پیامدهای منفی بسیاری در زندگی روستاییان داشته است.

در تحقیق حاضر به بررسی تأثیر اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن روستایی بر معیشت خانوارهای روستاییان در چهار بعد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی پرداخته شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد در میزان معیشت بالاترین میانگین با مقدار ۳.۳۲ و انحراف معیار با مقدار ۱.۸۱ مربوط به خانوارهای قبل از دریافت اعتبارات می‌باشد و با استناد به آماره t با مقدار ۴.۰۱۹ و با اطمینان ۹۹ درصد، می‌توان گفت که بین میانگین میزان معیشت در زمان قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن، تفاوت معناداری وجود دارد و میزان معیشت خانوارهای دریافت‌کننده در زمان پس از دریافت وام کاهش یافته است. از این رو گرچه نوسازی منزل، موجبات آسایش نسبی روستاییان به لحاظ ایمنی و زیبایی و زیست‌محیطی را فراهم آورده، اما موجب تغییر معیشت بومی روستاییان شده است. یافته مورد نظر با یافته‌های شمس‌الدینی و همکاران (۱۳۹۰) و قاسمی اردهانی و رستمعلی زاده (۱۳۹۱) و توشیو کوندو (۲۰۰۷) منطبق می‌باشد.

نتایج نشان می‌دهد که بین ابعاد معیشت خانوارهای روستایی با استناد به آماره‌های t و با اطمینان ۹۹ درصد، در زمان قبل و بعد از دریافت اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن، تفاوت معناداری وجود دارد و همه ابعاد معیشت خانوارهای روستایی دریافت‌کننده اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن به جز بُعد کالبدی (با مقدار t: -۲.۲۷۶) در زمان پس از دریافت اعتبارات کاهش یافته است؛ بنابراین نتایج پژوهش حاکی از تأثیر اعتبارات مقاوم‌سازی مسکن بر بهبود فضای کالبدی روستاها توأم با حفظ مقاومت بنا در روستاهای مورد مطالعه است. در حالی که در بعد اقتصادی کمترین تأثیر را در زمینه اقتصاد معیشتی به دلیل عدم سازگاری برخی از مسکن ساخته شده با نوع فعالیت تولیدی در روستاها داشته است. این امر بدین دلیل است در مسکن جدید صرفاً به استحکام و دوام سازه‌ای توجه شده و معماری

روستایی، فرهنگ روستا و شیوه معیشت روستاییان در آن نادیده گرفته شده است و موجب تغییر جهت زندگی روستاییان از اقتصاد معیشتی و خودکفا به اقتصاد مصرفی، به وجود آمدن تضاد فرهنگ بومی و تغییر معیشت بومی روستاییان شده است.

پیشنهادها

در راستای این پژوهش و متناسب با نتایج حاصله از آن و همچنین مشکلاتی که روستائیان به آن اشاره نموده‌اند، پیشنهاداتی ارائه می‌گردد:

- در نظر گرفتن شرایط شغلی و معیشتی روستائیان به‌ویژه فقرا و کشاورزان و دامداران بی‌بضاعت روستایی با تغییر جزئی در مسکن روستایی
- توجه به سبک مسکن و به تبعیت از آن شیوه زندگی
- توجه به طراحی پلان‌های جدید مسکن با رویکرد مسکن و فضاهای کسب‌وکار خانگی و احیای شرایط پایدار؛
- توجه به فرهنگ بومی در ساخت‌وسازها

منابع

- احمدیان، رضا؛ محمدی، حمید (۱۳۸۸). بافت‌شناسی روستایی کشور: معیارهای عام شکل‌گیری عناصر کالبدی روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- ترکمانی، جواد؛ جمالی مقدم، الهام (۱۳۸۳). اثرات مخارج عمرانی دولت بر فقرزدایی در مناطق روستایی ایران، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۱۲(۴۶)، صص ۱۰۵-۷۳.
- تولون، ب. (۱۳۷۴). جغرافیای سکونت «سکونتگاه‌های روستایی». ترجمه محمد مظاهری، تبریز: انتشارات دانشگاه تربیت‌معلم تبریز.
- حسینی ابری، سید حسن (۱۳۸۲). مدخلی بر جغرافیای روستایی ایران. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- رحمانی فضلی، عبدالرضا؛ کاویانی. یونس (۱۳۸۸). اثربخشی اعتبارات خرد در بهسازی مسکن روستایی، فصلنامه جغرافیا، ۷(۲۹)، صص ۲۳-۴۵.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۷۱). جمعیت و توسعه. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۶۹). فرهنگ آبادی‌های جمهوری اسلامی ایران-زنجان، جلد ۲۵.
- سرتیپی پور، محسن (۱۳۸۶). مسکن روستایی در مالزی، اندونزی و برونی. فصلنامه مسکن و محیط روستا، بنیاد مسکن، ش ۱۱۸، صص ۲۴-۳۳.
- سرتیپی پور، محسن (الف ۱۳۸۸). بررسی تحلیلی مسکن روستایی در ایران، نشریه صفه، ۱۹(۴۹)، صص ۶۱-۴۷.
- سرتیپی پور، محسن (ب ۱۳۸۸). آسیب‌شناسی معماری روستایی به سوی سکونتگاه مطلوب. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- سعیدی، عباس؛ امینی، فریبا (۱۳۸۹). ناپایداری سکونتگاهی و تحول کارکردی مسکن روستایی، فصلنامه جغرافیا، ۸(۲۷)، صص ۴۴-۲۹.
- سعیدی، عباس (۱۳۷۳). الزامات اجتماعی-اقتصادی در ساخت‌وساز مسکن روستایی. مجموعه مقالات سمینار ساماندهی سیاست‌های توسعه مسکن در ایران، جلد اول.
- سعیدی، عباس (۱۳۹۱). پوشش ساختمانی- کارکردی: رویکردی بدیل در برنامه ریزی فضایی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، (۱)، صص ۱۸-۱.
- شمس‌الدینی، علی و همکاران (۱۳۹۰). تأثیر نوسازی مسکن روستایی بر اقتصاد معیشتی روستائیان مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان ممسنی، مجله مسکن و محیط روستا، ۳۰(۱۳۵)، صص ۶۹-۵۷.

- علاءالدینی، پویا؛ جلالی موسوی، آزاده (۱۳۸۹). ارزیابی اثر بخشی برنامه پشتیبان خدمات مالی خرد و صندوق اعتبارات خرد زنان روستایی در ایران، مجله توسعه روستایی، ۲(۲)، صص ۷۶-۶۱.
- صفوی، بیژن؛ ابوذر صداقت (۱۳۹۲). مؤلفه‌ها و شاخصه‌های مؤثر بر تحول و وضعیت مسکن از گذشته تا آینده از منظر اثرگذاری اقتصاد بر معماری بومی، همایش معماری و شهرسازی و توسعه پایدار ۱۳۹۲.
- کاظمی، حسین و همکاران (۱۳۹۰). بررسی تأثیرات اعتبارات خرد مسکن روستایی در مهاجرت روستایی- شهری، اولین همایش جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- قاسمی اردهانی، علی؛ رستمعلی زاده، ولی الله (۱۳۹۱). اثرات وام مسکن روستایی در تغییرات زندگی روستایی، مجله مسکن و محیط روستا، ۳۱(۱۳۹)، صص ۸۳-۶۷.
- قاسم‌زاده، مسعود و همکاران (۱۳۸۹). مسکن روستایی و ضوابط صرفه جویی در مصرف انرژی، فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۲۹(۱۳۱)، صص ۶۰-۵۱.
- محمدی یگانه، بهروز و همکاران (۱۳۹۰). نقش اعتبارات بهسازی مسکن بر بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی، مسکن و محیط روستا، ۳۲(۱۴۱)، صص ۱۰۸-۹۹.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۴۵.
- مطیعی لنگرودی، سیدحسین؛ زهرا بخشی (۱۳۸۹). نقش اعتبارات مسکن در توانمندی و ماندگاری جمعیت روستایی در دهستان بیهق، مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۲(۷۲)، صص ۴۶-۳۱.
- مطیعی لنگرودی؛ سید حسن (۱۳۸۶). جغرافیای اقتصادی ایران (کشاورزی)، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- معاونت برنامه‌ریزی استانداری زنجان (۱۳۸۹). طرح آمایش استان زنجان.
- مهدیان، عزیز الله؛ سرتیپی پور، محسن (۱۳۹۱). مروری بر تحولات بهسازی مسکن و چشم‌انداز آتی، مجله مسکن و محیط روستا، ۳۱(۱۴۰)، صص ۱۲-۳.
- نیک خلق، علی اکبر (۱۳۸۲). جامعه‌شناسی روستایی، انتشارات چاپ پخش، چاپ اول، تهران.
- Chambers, R. (2005). *Ideas for Development*, Earth Scan Publication, London, Sterling VA.
- Chambers, R. & Conway, G. R. (1992). *Sustainable rural livelihoods: Practical concepts for the 21st century*. (No. IDS Discussion Paper 296). Brighton: IDS.
- CGAP (2004). *Helping to Improve Donor Effectiveness in Microfinance: HOUSING MICROFINANCE. DONOR BRIEF. No. 20*.
- Dearden, P., Roland, R., Allison, G., Allen, C. (2002). *Sustainable Livelihood Approaches – From the Framework to the Field, Supporting Livelihoods - Evolving Institutions*, University of Bradford.
- De Haas, Hein (2008). *Irregular Migration from West Africa to the Maghreb and the European Union*. International Organisation for Migration, Geneva. Translation from the French original.
- DFID. (1999). *Sustainable livelihoods guidance sheets*. London, UK: DFID Enlarged European Union / edited by Jens Alber, Tony Fahey, and Chiara Saraceno.
- Elis, F. (2000). *Rural livelihoods and Diversity in developing Countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferguson, Bruce, (2003): 'Housing Microfinance -A key to improving habitat and the sustainability of microfinance institutions'. *Small Enterprise Development*, 14(1).
- Hal, A. & Mijli, J. (2009). *Social Policy and Development*, Translators by Ebrahimi.
- Haq, mamiza and michaeil skully, shams pathan (2009). *efficiency of microfinance institutions: a data envelopment analysis*, springer science.
- Kihato, Michael. (2013). *State of Housing Microfinance in Africa*, A report commissioned by the centre for affordable housing finance in Africa, A Division of the FinMark Trust.
- Manoj P K. (2010). *Prospects and Problems of Housing Microfinance in India: Evidence from "Bhavanashree" Project in Kerala State: European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences- Issue 19 (2010)*.

- Merrill, S. & Mesarina, N. (2006). Expanding Microfinance for Housing. International Union for Housing Finance (IUHF).
- Molden.D (2007). Water for food, water for life: A comprehensive assessment of water management in agriculture, Earthscan / International Water Management Institute, London / Colombo.
- S.C.Vetrivel & S. Chandra Kumar mangalam. (2010). Role of microfinance institutions in rural development. International Journal of Information Technology and Knowledge Management. July-December 2010, 2(2), 435-441.
- Scott, Mark. (2007), Rural Housing: politics, public policy and Planning: Housing Contemporary Ireland, Volume I, 344-363.
- Srinivasa Rao.P. Y.J.Priyadarshini. (2013), Microfinance and Rural Credit: Is it an Alternative Source of Rural Credit. International Journal of Humanities and Social Science, 2(3), 28-39.
- Secoones, Ian (1998). Sustainable rural livelihoods: a framework for analysis. IDS Working Paper No. 72. IDS, Brighton.
- Sengupta, R. and C. P. Aubuchon (2008). 'The Microfinance Revolution: An Overview', Federal Reserve Bank of St. Louis Review. 90(1), 9-30.
- Serrat, O. (2008). "The Sustainable Livelihoods Approach", Asian Development Bank, Knowledge Solutions.
- Toshio Kondo, Aniceto Orbeta, Jr, Clarence Dingcong and Christine Infantado. (2007). "Impact of Microfinance on Rural Households in the Philippines", IDS Bulletin, 39(1), 51-70.
- Wet Thea, Plageron, Sophie, Trudy Harpham, Angela Mathee. (2011). Poor housing, good health: a comparison of formal and informal housing in Johannesburg, South Africa. Swiss School of Public Health, 56(6), 625-633.
- World Bank, (2008). Housing Reconstruction in Urban and Rural Areas.
- Wedingtone, C. (2003). Livelihood Outcome of Migration for Poor People Development Research Center on Migration, Globalization and Poverty, Working Papers T1.
- Yang. C. (2007). Housing Microfinance: Designing a Product for the Rural Poor. Institute for Financial Management and Research Centre for Micro Finance. Working Paper Series No.19.